

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
НАУКИ ТА ОСВІТИ**

**Збірник матеріалів
XII підсумкової науково-практичної конференції
викладачів**

05 лютого 2010 року

*За загальною редакцією
доктора політичних наук, професора,
члена-кореспондента Філологічного товариства «Парнасос» Афіньської академії
К.В. Балабанова*

МАРІУПОЛЬ – 2010

УДК 061.3 (063)

ББК 94.3я 431

Матеріали XII підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДГУ:
Зб. наук. праць / За загал. редакцією К.В. Балабанова. – Маріуполь: МДГУ, 2010. – 406 с.

Друкується за ухвалою вченої ради Маріупольського державного гуманітарного
університету (протокол № 4 від 23.12.2009)

Редакційна колегія:

Голова – Балабанов К.В., доктор політичних наук, професор

Члени редколегії: Баймуратов М.О., д.ю.н., проф.; Безчотнікова С.В., д.філол.н., проф.;
Брітченко Г.І., д.е.н., проф.; Булатова О.В., к.е.н., проф.;
Бушаков В.А., д.філол.н., проф.; Косенко Ю.М., к.пед.н., проф.;
Оленіч Т.С., д.філос.н., проф.; Пономарьова І.С., д.і.н., проф.;
Почепцов Г.Г., д.філол.н., проф.; Романцов В.М., д.і.н., проф.;
Соколова І.В., д.пед.н., проф.; Яремчук І.Г., д.е.н., проф.

Збірник містить матеріали XII підсумкової (2009 р.) науково-практичної конференції
викладачів МДГУ, яка відбулася 05 лютого 2010 року в Маріупольському державному
гуманітарному університеті.

У матеріалах висвітлені актуальні питання розвитку міжнародних відносин та
зовнішньої політики, філософії та соціології, історії, економіки та менеджменту, права,
літературознавства і культурології, філології, методики викладання, педагогіки та
психології.

Видання адресоване науковцям, викладачам, аспірантам та студентам, а також усім,
хто цікавиться сучасними проблемами науки та освіти.

***Редакція не несе відповідальності за авторський стиль праць,
опублікованих у збірнику***

© Маріупольський державний гуманітарний університет

5. Наливайко Д. Козацька християнська республіка. – К.: Дніпро, 1992. – 495 с.
6. Смолій В. Українська національна революція 17 ст. (1648-1676). – К.: Альтернативи, 1999. – 351 с.
7. Сушинський Б. Козацька Україна: «Хмельниччина». – Одеса: ВМВ, 2004. – 560 с.
8. Уривалкін О. Гетьмани України та кошові Запорозької Січі // К.: Дакор КНТ, 2008. – 590 с.
9. Яворницький Д.І. Іван Дмитрович Сірко, славний кошовий отаман війська запорозьких низових козаків. – Дніпропетровськ: Промінь, 1990. – 190 с.

УДК 94(477)“155/165”(043)

Романцов В. М., доктор історичних наук, професор

ПЕРЕДУМОВИ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

У другій половині XVI – першій половині XVII ст. українські землі за відсутності національної державності були загарбані та розділені іноземними державами. Більша частина України (Галичина та Поділля з XIV ст., Київщина, Волинь та Брацлавщина від часу Люблінської унії, Чернігівські землі з 1618 р.) перебувала під владою Польської корони. Закарпаття з XIII ст. було захоплене Угорським Королівством. Північна Буковина (Шипінська земля) з середини XIV ст. перебувала під владою Молдавського князівства.

За підрахунками вчених, у означений час в українських землях спостерігалось значне зменшення приросту населення: 4,9 млн. мешканців у 1550 р., 5,2 млн. у 1600 р. та 5,3 млн. у 1650 р. Ці показники свідчать про кризові тенденції розвитку українського суспільства.

Внаслідок політичних маніпуляцій правлячої польської верхівки та потужного тиску на литовську та українську аристократію, допущених при укладенні Люблінської унії (1569 р.) утворилася Польсько-Литовська держава Річ Посполита. При цьому Литва зберегла внутрішню автономію, а українські землі були інкорпоровані під владу польської корони без будь-якої автономії. Люблінська унія поставила Україну в нерівноправне, пригноблене становище порівняно з польськими та литовськими землями. Цим було закладено правову основу польської експансії в українських землях, обумовлено асиміляторську політику польської влади по відношенню до українців. В Україні посилювалися аномалії суспільних відносин.

М.Максимович, М.Костомаров, М.Іванишев, П.Куліш, В.Антонович, М.Драгоманов, М.Грушевський та багато інших вітчизняних істориків звернули увагу на негативні політичні наслідки Люблінської унії, яка заклала основи пригноблення України, вказавши, що на Люблінському сеймі українські землі були перетворені на провінцію Польського королівства. Це, на думку істориків, призвело до загострення протистояння між Польщею та Україною. В.Липинський заперечував „легенду Люблінську” про „добровільну злуку Руси з Польщею”, але, одночасно, вказував, що Люблінська унія мала велике значення для української аристократії.

Наприкінці XVI – у першій половині XVII ст. в Україні відбувалося загострення політичних, соціальних, релігійних, національних суперечностей, що перетворило українські землі на арену національно-визвольної боротьби проти польсько-магнатського панування. Українці все більше переконувалися, що Польська держава для них чужа, а, отже, закономірно поставало питання про необхідність утворення власної держави. У цей час на українських теренах, загарбаних іноземними державами, у повній мірі виявила себе гостра системна суспільна криза, збурена внутрішніми суперечностями, які вимагали кардинального оновлення суспільства в економічній та соціальній сферах, його національної та політичної консолідації, відродження національної державності.

Протягом другої половини XVI ст. в українських землях посилювалася експансія католицької церкви, що наприкінці століття призвело до загострення міжконфесійних суперечностей. Рішенням Тридентського церковного собору (1562-1563 рр.) була започаткована Контрреформація. У зв'язку з цим у 1564 р. у Польському королівстві почав діяти орден єзуїтів, який спрямовував зусилля на посилення впливу католицької церкви. Він поширював католицьку віру серед вищих кіл українського суспільства, (магнатів, шляхти), які зусиллями єзуїтів відривалися від православної церкви. З появою єзуїтів було пов'язане заснування шкіл, з яких повинні були вийти „вороги некатоликів”.

У XVI ст. виявилася гостра внутрішня криза української православної церкви. Вона була позбавлена будь-якої державної підтримки. Вкрай негативний вплив на українське православ'я мало право королівського патронату над Церквою, за яким король міг призначати єпископів, що призвело до залежності вищої церковної ієрархії від світської влади. Таке ж право патронату мали також світські вельможі, шляхта, які у своїх маєтках розпоряджалися на власний розсуд церквами та священиками.

Посилювався наступ польської влади та католицької церкви проти православі'я. Православним віруючим перешкождали посідати державні посади, займатися господарською діяльністю, принижувалися їх релігійні почуття. Масово закривалися православні церкви та монастирі. Натомість скрізь в Україні споруджувалися католицькі храми (костели) та монастирі (кляштори). На гоніння проти православних скаржилася волинська шляхта на сеймику 1646 р.

Релігійне питання набувало національного характеру. Захисники православної віри в Україні намагалися протидіяти наступу католицької церкви. У 1573 р. на конвокаційному сеймі у Варшаві було ухвалено Генеральну конфедерацію, яка урівнювала всі конфесії та декларувала свободу совісті. Але вже у 1577 р. на засіданні Пйотрковського синоду католицького духовництва була підтримана постанова Тридентського собору і відкинута Варшавська конфедерація.

У 1582 р. було запроваджено календарну реформу Папи Римського Григорія XIII, введено новий григоріанський стиль календаря. Він насаджувався серед православних українців. Уже в 1583 р. католики застосували для його запровадження в українських землях насильницькі заходи, і це вело до загострення міжконфесійних суперечностей в українському суспільстві.

Особливо посилювалася католицька експансія в Україні після приходу до влади вихованця єзуїтів, фанатичного католика, короля Сигізмунда III Ваза (1587 – 1632 рр.), оскільки новий король був людиною нетерпимою і схильною до гонінь у релігійному питанні. У 1596 г. церковний собор в Бресті затвердив унію Української православної та католицької церков. Була створена українська греко-католицька церква, яка була підвладна Папі Римському. Характеризуючи церковну унію 1596 р., М.Іванишев зазначав, що її мета з боку польської влади „була частково політичною”, оскільки вона вважала, що „для внутрішнього спокою в державі необхідна єдність віросповідання”. Польська влада використовувала церковну унію як інструмент для здійснення експансії в українських землях. Підтримка польською владою церковної унії, фактична заборона православної віри призвела до того, що релігійне питання набуло для українців політичного характеру. Українська шляхта православної віри протестувала на сеймах проти насильницького нав'язування церковної унії. Весною 1599 р. вона вступила в союз з протестантами.

Захист православної віри, за умов проголошення церковної унії, став для України загальнонаціональним завданням. До середини XIX ст. вчені вважали саме релігійні суперечності в суспільстві головною причиною посилення національно-визвольної боротьби в Україні. М.Драгоманов вказував на боротьбу „вір і мов”, яка розгорілася в Україні. М.Грушевський стверджував, що боротьба за права української народності набула релігійної форми, пояснюючи це тим, що „національна відмінність Русі та Польщі співпадала з відмінністю релігійною взагалі”, а через це національна боротьба

сприймалася як боротьба релігійна, що була „більше зрозуміла для маси через більш певні і конкретні свої ознаки”

Одним з важливих елементів системної суспільної кризи в Україні наприкінці XVI – у першій половині XVII ст. було загострення соціально-економічних суперечностей. У другій половині в українських землях набуло небувалої гостроти земельне питання. Після Люблінської унії склалися сприятливі умови для експорту зерна з України в Європу, а це призвело до того, що шляхта почала захоплювати чорноземні степові простори, які раніше належали козакам, містам та селянам. У 1590 р. рішенням сейму Речі Посполитої було дозволено роздачу так-званих «пустошів». Це узаконило захоплення магнатами та шляхтою українських земель. Ця шляхетська експансія на Півдні України вела до закріпачення селян та посилення утисків щодо козаків. Шляхетська монополія на земельні володіння, промисли, експортні привілеї негативно впливали на економічне становище України. М.Грушевський вважав, що за тих соціально-економічних умов, які склалися в Україні протягом другої половини XVI - першої половини XVII ст. витікав дуже відчутний соціальний мотив Хмельниччини. На думку історика, це було пов'язано з тим, що соціальний процес „переводив величезні маси українського народу в становище повного безправ'я, переймаючи їх гнівом і ворожнечею против польського режиму”.

В.Антонович вперше в українській історіографії висловив думку про те, що серед інших причин суспільного протистояння в Україні чільне місце посідали соціально-економічні суперечності. У середині XVI ст. в українському господарстві відбувся „переворот”, пов'язаний з тим, що вирощування зернових культур стало провідною галуззю господарства, відтіснивши на другий план промисли. Це пояснювалося тим, що після Люблінської унії склалися сприятливі умови для експорту зерна з України в Європу. Шляхта почала захоплювати „чорноземні степові простори”, які раніше належали козакам, містам та селянам. Ця шляхетська експансія на півдні України вела до закріпачення селян та посилення утисків щодо козаків. Шляхетська монополія на земельні володіння, промисли, експортні привілеї негативно впливали на економічне становище України.

Українські історики велику увагу приділяли висвітленню питань, пов'язаних з колонізацією степової України в другій половині XVI – першій половині XVII ст. Це явище досліджували Д.Багалій, В.Барвінський, М.Василенко, О.Лазаревський, Ф.Ніколайчик. Вони показали, як розвивалися складні господарські та соціальні процеси на землях, які стали ядром формування Гетьманщини.

М.Грушевський, аналізуючи колонізаційний процес першої половини XVII ст. у Східній Україні, звернув увагу на відмінність висвітлення його польською та українською історіографією. Вчений відкидав твердження польських колег про „велику культурницьку місію Польщі”. У той же час, він продовжував лінію української історичної літератури, яка відстоювала протилежну думку. М.Грушевський зробив висновок, що великопанське господарство у Південно-Східній Україні напередодні Хмельниччини розвивалося екстенсивно.

Становище українських селян під владою панів стало нестерпним. Величезним тягарем на селян лягала розкіш панського та шляхетського побуту, характерна для Польщі в першій половині XVII ст. Українські селяни були обтяжені безліччю феодальних повинностей. З цих шляхетсько-селянських суперечностей виростає «головний мотив» майбутньої Національно-визвольної війни. На думку М.Грушевського, це було пов'язано з тим, що соціальний процес „переводив величезні маси українського народу в становище повного безправ'я, переймаючи їх гнівом і ворожнечею против польського режиму”.

Аналіз соціально-політичних суперечностей, які склалися в Україні після Люблінської унії, вказує на засилля магнатів в усіх сферах суспільного життя. За умов посилення колонізаційних процесів в Україні наприкінці XVI – на початку XVII ст. все більш загострювалися стосунки між козаками та магнатами, які виявили інтерес до цих земель. Їх П.Куліш називав „прикордонними баронами Речі Посполитої”. М.Грушевський,

характеризуючи ті відносини, які склалися в Східній Україні внаслідок здійснення активного колонізаційного процесу, вказав, що ці землі з кінця XVI ст. стали „краєм магнатських латифундій, величезних розмірами, грізних необмеженою силою й властю своїх володарів”. У Східній Україні пануючим стало магнатське землеволодіння, а в політичній сфері спостерігалася відсутність державної організації. Це вело до того, що і землю і владу у свої руки захопила купка могутніх магнатів, які зосередили у своїх руках і багатство, і владу, отримували урядові функції коронних гетьманів, воєвод, старост. Сучасники відзначали засилля в Україні магнатів, їх сваволю у післялюблінський період.

Як зразок свавільних дій панства можна навести численні факти, пов'язані з діями С.Лаща, якого покривав коронний гетьман С.Конецпольський. У зв'язку з цими явищами у народі виникла велика ненависть до панів.

Особливо гострі суперечності, які існували між магнатами–землевласниками та різними верствами населення (селянами, міщанами, частиною шляхти, православним духовенством) призвели до того, що серед найважливіших завдань, які постали в ході „великого повстання”, за словами М.Грушевського, була боротьба «з магнатським режимом, з купкою пограничних королів'ят, що ... захопили в свої руки державу і правління, обезвладили короля, напосіли на козаччину»

На ґрунті загострення протиріч формувалася мотивація національно-визвольної боротьби, могутніх соціальних рухів, що вело до оновлення суспільства; визначилися соціальні сили, які вели цю боротьбу, та їхні політичні інтереси. З цих все більш антагоністичних суспільних суперечностей виростало усвідомлення того, що Польській короні були чужі національні інтереси українців, а, отже, з'явилося розуміння необхідності створення власної національної держави.

О.Єфименко, характеризуючи приєднання українських земель до Польщі, звернула увагу на ті його наслідки, які не були відзначені попередніми дослідниками. Олександра Яківна поряд з негативними наслідками Люблінської унії, вказувала, що саме в результаті цього акту в складі Речі Посполитої об'єдналися майже всі українські землі і утворився „новий політично-соціальний організм” – „Південна Русь” (Україна), а український народ вперше виступив „в якості історичного діяча”. Це був дуже важливий чинник формування української народності та його національної свідомості.

М.Грушевський вказував, що національні суперечності виявлялися не в чистій, абстрактній формі, а через інші конкретні прояви соціальної та релігійної конфронтації. За словами М.Грушевського, економічні мотиви загострювалися „антагонізмом національним, культурним, релігійним – з одного боку, суспільним і політичним – з другого”. Вчений зазначав, що ті негаразди і суперечності, які мали місце в Україні, всі утиски сприймалися українцями лише з позицій національного гноблення.

В.Липинський вважав, що революційні події середни XVII ст. в Україні були викликані „страшним національним роздраженням”, тим що Польща проводила „дратуєчу українську націю державно-національну політику”. Поряд з питанням щодо посилення в Україні польського національного гніту, В.Липинський чітко висловив думку про неприйнятність для нашої країни польської державної влади. На його думку, Польська держава виявила повне безсилля в боротьбі з татарами і засвідчила „її непотрібність для виконання цих тодішніх головних державних українських змагань”.

Цікаві думки щодо причин Хмельниччини висловив І.Франко. Він вважав, що неправомірно пов'язувати її початок виключно з особистими мотивами Б.Хмельницького, підкреслюючи об'єктивний характер суперечностей, які спричинили вибух тих революційних подій, які рано, чи пізно почалися б і з іншим ватажком. Вчений звернув увагу на численні „хвороби” (перш за все соціальні), які „нівечили польський державний організм”.

Українські історики, розглядаючи національні суперечності, які виявилися в Україні під польським пануванням, констатували посилення антисемітських настроїв. За словами М.Костомарова, особливо важким і принизливим було становище селян там, де панські

помістя брали в аренду „іудеї”. Пантелеймон Куліш, як і Микола Іванович, вказав на ті великі зловживання, які допускали „жиди”-орендатори та управителі магнатських маєтків. О.Єфименко була переконана, що „суспільне зло” збільшувалося внаслідок діяльності євреїв, які „вміли видобувати доход і все перетворювати на гроші”, були посередниками між магнатами та „народною масою” і викликали до себе „пекучу ненависть”. Михайло Грушевський констатував численні свідчення сучасників, які писали про „кривди від жидів”.

На ґрунті загострення протиріч формувалася мотивація національно-визвольної боротьби, могутніх соціальних рухів, що вело до оновлення суспільства; визначилися соціальні сили, які вели цю боротьбу, та їхні політичні інтереси. З цих все більш антагоністичних суспільних суперечностей виростало усвідомлення того, що Польській короні були чужі національні інтереси українців, а, отже, з’явилося розуміння необхідності створення власної національної держави.

УДК 929 Грушевський(043)

Романцова Н. І., кандидат історичних наук, доцент

НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО: ПИТАННЯ ІСТОРІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

М.Грушевський, видатний український історик, зробив великий внесок у розвиток вітчизняної історичної науки. Він є автором понад 1800 праць з різних питань історії України, всесвітньої історії, історіографії, джерелознавства, літературознавства та інших галузей наукових знань. Це був вчений-новатор, який підняв українську історичну науку на новий, високий рівень. Його праці з історії України (багатотомна “Історія України-Руси”, “Очерк истории украинского народа”, “Ілюстрована історія України”, історіографічні студії, наукові та публіцистичні статті на рубежі ХІХ – ХХ ст. були найвищим досягненням національної історіографії [1]. Вони містять, глибокий аналіз проблем української історії. М.Грушевський висунув нову концепцію висвітлення історії України, яка підкреслювала її самобутність. Оцінки історичних процесів, які відбувалися в Україні, дані видатним вченим, становлять і в наш час великий науковий інтерес.

Досліджуючи проблеми історії України, М. Грушевський виходив з певних загальних методологічних принципів, які він визначав на зорі своєї наукової діяльності. Він вважав, що українська історія, яка розглядалася у працях істориків попередніх поколінь, „вимагає для перевірки та, більшого обґрунтування багатьох своїх положень можливо-детальних досліджень, які поряд з широким застосуванням порівняльного метода, одні можуть пояснити багато, досить важливих питань які раніше вирішувалися зовсім відмінно”. Для цього, на думку вченого, потрібні „нові запаси фактів, перевірених, очищених, систематизованих для більш широких узагальнень”. Михайло Сергійович вважав також за потрібне вивчати різноманітні явища „внутрішньої історії в їхньому територіальному зв’язку”[2].

М.Грушевський був визначним організатором української науки. Під його керівництвом Наукове товариство ім. Т.Шевченка у Львові посіло визначне місце як загальнонаціональний академічний науковий центр, навколо якого згурпувалися провідні наукові діячі всієї України. М.Грушевський організував і очолював Українське наукове товариство у Києві. Був обраний академіком Всеукраїнської академії наук, дійсним членом Академії наук СРСР, працював в історичній секції ВУАН, керівником історико-філологічного відділу, очолював археографічну комісію ВУАН.

Важливим напрямком його наукової діяльності було створення наукових шкіл в Львові та Києві де М.Грушевський працював професором Львівського та Київського університетів. Серед його учнів були такі талановиті історики як В.Герасимчук, І.Джиджора, І.Крип’якевич, М.Кордуба, І.Кревецький, С.Томашівський, О.Герлецький.